

В статті обозначені основні аспекти психолінгвістического підходу изучення речевої діяльності умовнено отстаєлих дітей (УОД), посколькү речевоє розвитєє дітей с нарушеніями психофізического розвитку (в том числє і дітей с умовненою отстаєлєстю) сегодєня в Українє остаєтєся однією із найбільє сложних і недостаточнє рєшеннєх логопєдических проблем. Совремєнний этап научнєх исследований особеннєстей речевої діяльності, оперирующей языковими знаками. Именно психолінгвістический напрямленія, в котром преобладают поиски технологий коррекції и развития речи. Обычно учитывается лингвопатологическая симптоматика и значительно реже - синдромы, сопровождающие нарушения развития УОД.

Усвоєніє сислємы родного языка в условиях «речевого» дизонтогенеза (нарушенного процесса формирования речи) является важным направлением профессиональной деятельности учителя-дефектолога. В статье автор обосновывает, что именно психолінгвістический підход исследования языка и речевої діяльності является ведущим, посколькү именно он может предоставить специалисту не только необходимые теоретические знания, но и комплексную методику экспериментального психолінгвістического исследования специфических особенностей речевої діяльності, оперирующей языковими знаками. Именно психолінгвістический підход, по мнению автора, помогает учителю-дефектологу (в том числє и учителю-логопеду) правильно понять место и роль языково-речевої работы в общей системе коррекционного обучения. Это обеспечивает особый, профессиональный взгляд на общую систему коррекционно-логопєдической работы и способствует приобщению логопєда-практика к повседневной педагогической работе в области практической лингвистики.

Ключевые слова: умственная отсталость, умственно отсталые дети, функциональная система языка и речи (ФСЯР), психолінгвістический підход изученія языково-речевої діяльності, нарушение речевого развития, системные нарушения развития.

Boryak O.V. Language and Speech Functional System under Development Pathologies (Mental Retardation)

This paper is devoted to the problem of developmental speech disorders among mentally retarded children. The solution of the problem is impossible without the study of all aspects of language and speech development. The psycholinguistic approach was taken as the basis, which, in author's opinion, reveals peculiarities of learning sign-speech system as fundamental.

The author of the article briefly characterized the psycholinguistic aspect of language and speech functional system (LSFS) in general and levels of semiotic subsystem in particular. Language and speech functional system (LSFS) is the highest sign level of communication and speech skills complex that ensures the formation of language units, learning and the use of conventional set of rules as well as their application in the process of speaking.

Thus, a speech activity is accomplished by human mental activity's complex mechanisms. The processes of thinking, memory retention before a further reflection are the internal mechanisms through which, in their turn, the main speech operation mechanism is enabled. The latest is defined as the unity of two segments: the mechanism for words composing with the help of their elements, and phrases out of words compilation mechanism. If any of the mechanisms has been uncompleted, it may lead to ontogenetic development disorders, speech activity underdevelopment. Correspondingly, the psycholinguistic approach to speech activity and its functioning features identification serves as the background for the determination of educational and correctional work with children, who have various psycho-physical disorders, and in particular with mentally retarded ones.

Keywords: speech activity, the children with intellectual disabilities, mental retardation, speech dysontogenesis, language and speech functional system (LSFS), mentally retarded children (MRC), children with psychic development delay (CPDD).

Стаття надійшла до редакції 01.09.2015 р.

Статтю прийнято до друку 10.09.2015 р.

Рецензент: д. п. н., проф. Шеремет М. К.

УДК: 159.992.76-056.313

**РОЛЬ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ТА КОПІНГ- СТРАТЕГІЙ
У ВИЗНАЧЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ ТА ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОЇ ДОПОМОГИ**

Дем'яненко Б.Т. Boris1952@ukr.net

Поняття «психологічний захист» та його роль в формуванні психологічних та психопатологічних проблем ввів батько психоаналізу Зігмунд Фрейд. Вперше цей термін з'явився у 1894 р. в роботі З. Фрейда «Захисні нейропсихози» і був використаний для опису боротьби «Я» проти хворобливих або нестерпних думок і афектів. З. Фрейд вважав, що в ранньому віці Его дитини відносно слабке, щоб протистояти сильним агресивним та сексуальним імпульсам Ід. Для того щоб справлятися з джерелами тривоги, Его формує захисні механізми. Пізніше головним джерелом тривоги стає страх перед Супер-его. Основним механізмом психологічного захисту З.Фрейд вважав витіснення. Подальший розвиток концепції механізмів психологічного захисту пов'язаний з ім'ям Вільгельма Райха – учня З.

Фрейда. В. Райх вважав, що механізми захисту діють на двох рівнях: 1) психологічному та формують особливості характеру (характерологічний панцир за В. Райхом) та 2) тілесному, що формує м'язовий панцир. Роботи В.Райха сприяли розвитку психосоматичного напрямку в медицині та тілесно-орієнтованої терапії [1, с. 281].

Розширення уявлень про психологічний захист пов'язано з ім'ям доньки З. Фрейда – Анни Фрейд. Її погляди принципово не відрізнялися від поглядів З. Фрейда останніх років його творчості. А.Фрейд виділила 15 варіантів механізмів психологічного захисту, а також розробила критерії класифікації механізмів психологічного захисту, такі як: локалізація загрози «Я», час утворення в онтогенезі, ступінь конструктивності. Вона до кінця

розвинула ідею З. Фрейда про зв'язок між окремими способами захисту та відповідними невротами, визначила роль захисних механізмів в нормі і патології індивідуального розвитку. І, нарешті, А Фрейд дала першу розгорнуту дефініцію захисних механізмів: «Захисні механізми – це діяльність «Я», яка починається, коли «Я» схильне до надмірної активності спонукань або відповідних їм афектів, які становлять для неї небезпеку. Вони функціонують автоматично, не погодившись із свідомістю» [1, с. 281-282].

Великий внесок у вивчення психологічного захисту і розробку методів його тестування зробив Р. Плутчик (1980). Він вважає, що механізмом психологічного захисту є похідні емоцій, а емоції визначаються як базисні засоби адаптації. Р. Плутчик виділяє вісім базових адаптивних реакцій: самозбереження, руйнація, відтворення, реінтеграція, приєднання, відкидання, дослідження, орієнтування, які, на його погляд, є прототипами восьми базисних емоцій (страх, гнів, радість, смуток, приймання, відрізка, очікування, здивування). Крім того, він звернув увагу що захисні механізми характеризуються біполярністю в тому обсязі, в якому є полярними емоції, що створюють для них підґрунтя. Р. Плутчик класифікує механізми психологічного захисту на базові (заперечення, витиснення, регресія, компенсація, проєкція, заміщення, інтелектуалізація та реактивне утворення) та на вторинні (до їх числа віднесено всі решту) [3, стр. 70-71].

Подальший розвиток психоаналізу, в тому числі і теорії психологічних механізмів захисту, відбувся в психодинамічному напрямку, який називається «теорія об'єктних відносин» (М. Клейн, Д. Віннікот, Х. Когут, М. Малер, М. Балінт). Теорія об'єктних відносин додала до базового фрейдизму детальнішу розробку того, як минулий досвід неусвідомлено відображається у дорослих стереотипах поведінки. Теорія об'єктних відносин постулює, що ми розвиваємо наш стиль життя, виходячи з ранніх відносин із важливими іншими, особливо з матір'ю. Ця теорія допомагає у пошуках та дослідженні повторюваних стереотипів поведінки, які клієнт здобув з минулого досвіду.

М. Клейн передбачала, що Супер-его з'являється у примітивній формі в перші місяці життя дитини, коли у неї формується комплекс «мати-дитина». Клейн вважала, що існує два фундаментальних процеси, які складають основу раннього розвитку дитини. Перший вона назвала параноїдно-шизоїдним станом, оскільки дитина розщеплює (*шизоїдне*) груди на хорошу та погану із-за страху (*параноїдне*). Другий процес вона назвала депресивним станом, оскільки після розщеплення та

«руйнування» матері (у фантазіях) дитина в стані депресивної мрійливості уявляє собі цілісну мати, яка поєднує в собі хороші та погані якості. М. Клейн вперше виділила механізм психологічного захисту, який назвала «проєктивна ідентифікація» [2, с. 166]. Клейн вважала, що гра в дітей, за аналогією з методом вільних асоціацій, може слугувати для аналізу несвідомих процесів, в тому числі і механізмів психологічного захисту.

М. Балінт створив концепцію «первинної любові» або «первинних об'єктних відносин». Він розробив власну теорію формування характерів, яку визначив як «окнофілія» та «філобатизм». Окнофілія за своїми характеристиками наближені до депресивної позиції М. Клейн, інтроєктивно притягуючи об'єкт до себе. Філобати – параноїдно-шизоїдна позиція, вони агресивно і проєктивно захищаються від об'єкта [5, стр. 31].

Первинні механізми психологічного захисту в теорії об'єктних відносин формуються між первиною «я концепцією» та внутрішніми об'єктами, серед них найбільш важливими є такі перехресні ідентифікації як проєктивна ідентифікація та проєктивна інтроєкція. В психотерапії об'єктних відносин регресія займає центральне місце. Модель взаємодії між клієнтом та психотерапевтом мають бути скопійовані з відносин мати-дитина. Ціль психотерапії об'єктних відносин модифікація патологічних структур таких як «хвибне Я» та створення умов для формування «істинного Я» [2, стр. 167].

Подальший розвиток механізмів психологічного захисту в межах інтегративного підходу представлено в роботах відомого українського психолога Т.С. Яценко. В своїх працях Яценко виділяє два аспекти психологічного захисту: базовий захист в якому знаходить відображення весь інфантильний значущий досвід суб'єкта, пов'язаний з внутрішніми об'єктами, автор вважає що такий захист має відношення до архетипів, другий аспект психологічного захисту вона називає ситуативним або периферійним [2, с. 169]. Такий захист дуже нагадує механізми психологічного захисту який описаний в ортодоксальному психоаналізі. Багаторічний досвід проведення групової психокорекційної роботи Яценко Т.С. та її співробітників засвідчив що психічні захисти функціонують в певній цілісній та динамічній системі індивідуально неповторній для кожного суб'єкта.

Як вважає академік Т.С. Яценко, важливим моментом в дослідженні несвідомого є його природня злука із свідомим [2, с. 169].

Г.С. Салліван, один з класиків теорії об'єктних відносин, виділив поняття динамізму – конкретні зразки поведінки, що характеризують

людину протягом всього її життя – приблизно те саме, що особливості або характерні риси, що базуються на інтеграції механізмів психологічного захисту та копінг-стратегії.

Близькі до концепції Г. Саллівана, праці російського психотерапевта Е.Р. Исаєвої, яка виділяє інтегральні комплекси механізмів психологічного захисту та копінг-стратегії. Що називають захисно-переборюючим стилем особистості, та відокремлюють чотири варіанти такого стилю:

-Пасивно-оборонний, емоційно-незрілий, захисний стиль.

-Висока пошукова активність, що спрямована в бік вирішення проблем та переборення труднощів, що виникли.

-Активно-унікаюча поведінка, що спрямована на свідоме уникнення проблем.

-Пригнічуючий-захисний стиль, що спрямований на усунення чи то пригнічення неприємної травмуючої інформації із свідомості.

Одне із головних понять концепції Г. С. Саллівана є «Я» система, або первинна «я-концепція», що розвивається у віці 12-18 місяців, коли дитина починає розуміти, які вчинки збільшують рівень тривоги, а які – знижують.

Таке розуміння формування «Я» системи близьке до концепції Е. Берна, який вважав, що на ранніх етапах розвитку дитини в Его-стані Дитини можна спостерігати его-стани Батька, Дорослого та Дитини. БERN іноді називав Батька у Дитині «електродом», здатним запускати неадекватні форми поведінки (наприклад агресію, тривогу, ізоляцію). Дорослий в Дитині, за Е. Берном, - це проникливий вчений (Професор). Его-стан Батька поділяється на два компоненти: батьківський та материнський. Его-стани Е. Берна дуже близькі до понять субособистості в теорії психосинтезу, Р.Асадджолі. В клінічній практиці найбільш вагомими є наступні тіньові субособистості: «жертва», яка нагадує поранену дитину в трансактному аналізі, як варіант «жертви» існує «унікаюча субособистість»; «саботажник» - субособистість, яка близька до визначення бунтуючої дитини, «критик» – у трансактному аналізі – батько, який контролює чи критикує. Трансактні психотерапевти застосовують свої методи та техніки не тільки при невротичних станах а й при депресіях і шизофренії. В основі цього підходу оновлення батьківського впливу на пацієнтів з психологічними та психопатологічними проблемами.

Засновник гуманістичного психоаналізу Карен Хорні в книзі «Невротична особистість нашого часу» розробила концепцію невроту як послідовності захисних реакцій на базову тривогу.

Головний захисний інтрапсихічний механізм за Хорні – це формування ідеалізованого образу «Я» та пошук слави, що має наслідком три головні міжособистісні стратегії. Перша – рішення на користь поступливості, що відповідає формуванню субособистості «жертва». Друга – прагнення до відстороненості (субособистість «унікаюча»). Третя – експансивні рішення, а саме нарцистичні, перфекціоністські та зверхньо-помстливі, що формує субособистість «саботажник» [2, с. 167].

Модель внутрішньо сімейних систем Річарда Шварца розширює поняття внутрішніх конфліктів в зв'язку з відносинами субособистостей. Теорія Р. Шварца сприяє розповсюдженню системного мислення на область сім'ї, інтрапсихічних процесів та на сферу основних культурних та політичних проблем. Р. Шварц виділяє такі наступні конфліктуючі субособистості: вигнанці, пожежники та менеджери [2, с. 167]. Можна зробити висновок, що субособистості, що їх виділив Р. Шварц, це інтеграція базових та периферійних механізмів психологічного захисту (за Т.Я. Яценко) а також копінг-стратегій. Мета психотерапії по Шварцу - ідентифікувати мову внутрішньої комунікації субособистостей та виявлення внутрішнього, компетентного цілющого «Я» (самості, за Р. Шварцем); а також визволення самості від негативного впливу субособистостей.

Предтечою концепції копінг-стратегії та копінг-поведінки можна назвати австрійського психолога Альфреда Адлера, який надавав свідомим аспектам поведінки більше значення, ніж несвідомим. Він вважав, що поведінка людини визначається здебільшого майбутнім, ніж минулим, і тому вона має цілеспрямований характер. Адлер розглядав невротичні стани як деформований життєвий стиль, що передбачає несвідому фіксацію на хибних цілях. Він вважав, що шлях, обраний невротиком – псевдокомпенсаторне пристосування до оточуючого середовища.

Праці Отто Ранка також можуть бути віднесені до передісторії розвитку концепції копінг-поведінки, вони відображають недостатньо досліджений аспект копінг-стратегій – вольову активність особистості. О. Ранк розробив оригінальний метод психотерапії, який назвав «вольовою терапією». Цей метод заснований на теорії розвитку волі. Згідно концепції Ранка, воля проходить три стадії розвитку – перша – противоля (протистояння волі іншій людині) – друга – позитивна воля – прояв волі людини стосовно того, що вона повинна робити і третя – творча воля – прояв волі людини стосовно того, що вона хоче робити.

Цілі виховання дитини та цілі психотерапії, за О. Ранком – трансформація перших трьох стадій розвитку волі у творчу волю. Центральне значення творчої волі в поглядах Ранка на особистість видно з цього його твердження «Творчий тип має творити довільно, з імпульсних елементів, та, навіть більше, розвинути свої норми поза межами ідентифікації з мораллю «Супер его» аж до ідеальної конструкції, яка свідомо веде та спрямовує цю творчу волю всередині особистості. В цьому процесі важливо, що він відокремлює «ідеальне-Я» із себе не просто на ґрунті встановлених, але й на ґрунті ним самим обраних факторів, до яких він приходив після усвідомлення».

В межах когнітивно-поведінкового напрямку формування невротичних та депресивних станів розглядається в рамках теорії копінг-стратегій та копінг-ресурсів (Л. Мерфі, Р. Лазарус, С. Фолькман, Е. Хайм, С. Мадді, С. Хобфолл). Р. Лазарус і С. Фолькман виділяють наступні копінг-ресурси: «Я» концепція, локус контролю, емпатія, афіліція, когнітивні ресурси. В психотерапії найбільш актуальною є концепція психологічного стресу і «консервація» ресурсів (COR-теорія) С. Хобфола. Згідно цієї концепції стрес виникає в ситуації загрози втрати ресурсів, фактичної втрати ресурсів, коли вкладання особистих ресурсів для досягнення бажаного набагато перевищує отриманий результат. С. Хобфол називає ресурсами те, що є цінними для людини та допомагає їй зберігати психологічну стійкість в стресових ситуаціях. «Здорове переборення» (копінг) є активним та просоціальним та спирається на позитивне використання соціальних ресурсів. Згідно з концепцією С. Хобфола формування психологічних проблем пов'язано з пасивністю, асоціальністю та «неадекватним» використанням соціальних ресурсів.

А. Маслоу і К. Роджерс вважали, що прагнення до самореалізації та самоактуалізації, яке властиве організму і робить можливим його самозбереження та само посилення, є єдиним мотивуючим стимулом для людей. «Я-концепція» складається у людей дуже рано. Багато уявлень про себе, які формують Я-концепцію, ґрунтуються на особистому організмичному оціночному процесі. Однак інші уявлення про себе відображують засвоєні поняття про цінності інших. Таким чином виникає конфлікт між прагненням до самоактуалізації та Я-концепцією. Цей конфлікт породжує різноманітні механізми психологічного захисту, які перешкоджають правильному сприйняттю як внутрішнього, так і зовнішнього досвіду, а також духовному та особистісному розвитку, а також формуванню психологічних та

психопатологічних проблем. Позиція К. Роджерса та А. Маслоу близька до концепції Р. Шварца «модель внутрішньосімейних систем» (BBC). Р. Шварц вважає відокремленість від негативного впливу тінювих субособистостей (патологічних механізмів психологічного захисту) та довірившись мудрому «Я» самості людина змінюється набуваючи таких якостей як спроможність по іншому поглянути на життєві ситуації, змоги орієнтуватись на внутрішньою оцінку, спроможності приймати власні рішення, змоги розуміти та реалізовувати своє покликання та призначення.

Екзистенціально-гуманістичні психологи (А. Маслоу, І. Ялом, Р. Мей) відокремлюють екзистенціальні механізми психологічного захисту. Основні екзистенціальні захисти наступні: захист від тривоги, пов'язаної із свободою; захист від тривоги, пов'язаної з ізоляцією; захист від тривоги, пов'язаної із відсутністю сенсу. Нами [1, с. 282], за аналогією із психосоматичними станами, були виділені духовно-психічні стани, або пневмо-психічні явища. Духовно-психологічні стани є характерними для перехідної області (за Д. Віннікотом). та відображують вплив архетипів на субособистості. Ми вважаємо що існує зв'язок між архетипом матері та батька, та субособистостями менеджера (критика) а також архетипів вічної дитини та субособистості вигнанця (жертви).

Глибокий погляд на розвиток впливу архетипів на особистість в працях є в працях Д. Калшеда який виділив поняття «архетипічний захист», або «захист Самості». Калшед проводить аналогію своїх досліджень з роботами З. Фрейда, «супротив в процесі психоаналізу», М. Клайн «руйнуюча агресія дитини» Р. Фейрберн «внутрішній переслідувач» Г. Гантріп «поганий внутрішній об'єкт». Д. Калшед вказує на роль архетипічного захисту в процесах дезінтеграції особистості [2, с. 168].

В працях видатного богослова та філософа П. Флоренського велика роль надана символам та символуотворенню. Основні положення о символах Флоренського дуже близькі до аналітичної та архетипічної психології. В аналізі несвідомого він використовує сновидіння так само як це робили З. Фрейд і К. Юнг але його інтерпретація значно глибша ніж у класиків психоаналізу. У роботі «Іконостас» [6, с. 46-47] він зазначив: «Сновидіння є знамення переходу від одної сфери до іншої та символ. Символ чого саме? – з горного (духовної реальності) – символ дольного (соціальної реальності), а з дольного – символ горного. Те, що сказано про сон, може бути повторено з невеликими змінами стосовно кожного переходу із сфери до сфери. Наприклад, у художній творчості душа

спрямовується з світу дольнього до світу горнього. Там, не маючи образів, вона живиться спогляданням суті горнього світу, відчуває вічні властивості речей, і, наживлена, з тягарем віщування, сходить знову у дольний світ. І, на цьому шляху донизу, на межі переходу у дольне, її духовне надбання приймає символічні образи – саме ті, які, після закріплення, дають художній твір. Бо художній твір то є конденсоване (ущільнене) сновидіння». Таким чином, підхід Флоренського до символотворення дозволяє казати про надособистосном (трансперсональном) символотворення. Це може дозволити говорити про «третичний процес» за аналогією із первинним та вторинним процесами у психоаналізі, що пов'язаний з особливостями архетипичного (трансперсонального) символотворення, що доповнює поняття «архетипичного захисту».

У 2014-2015 роках нами була досліджена група студентів-психологів 4 курсу, спеціальність «психологія спеціальна, медична», у кількості 39 осіб, з них дівчат 34, юнаків – 5, віком від 21 до 24 років. Використано наступні методи дослідження: бесіда, спостереження, метод скриптографії (спеціально розроблена анкета психологічного самоаналізу), експериментально-психологічні методики: методика дослідження акцентуації характеру К. Леонгарда, опитувальник Плутчика-Келлермана-Конте, методика визначення індивідуальних копінг-стратегій Е. Хайма, копінг тест Лазаруса, опитувальник «SACS» С. Хобфола та метод експрес діагностики невроза К. Хека, Х. Хеса, метод діагностики рівня невротизації Л. Вассермана. Ведучими акцентуаціями характеру у студентів були наступні – циклоїдна 20,1%, емотивна – 17,3%, гіпертимна – 15,8% і екзальтована – 15,8%.

Механізми психологічного захисту були наступні – проекція – 60,4%, компенсація 43,3%, регресія – 40,6%, раціоналізація – 42,4%, гіперкомпенсація – 40%.

Копінг-стратегії Е. Хайма були такими: відносна продуктивні 56%, продуктивні – 41%, непродуктивні – 3%.

Копінг тест Лазаруса продемонстрував наступні результати – втеча-уникнення – 80%, конфронтаційний копінг – 70%, пошук соціальної підтримки – 69%, планування вирішення проблем – 69%, дистанціювання – 65%, позитивна переоцінка – 62,3%, прийняття відповідальності – 30,2%.

Опитувальник «SACS» С. Хобфола показав, що у досліджених студентів виявлено наступні домінуючі копінг-стратегії: пасивність (обережні дії), 26%, непрямі (маніпулятивні) дії – 25%, що свідчить про високий рівень «неконструктивного» копінгу, однак активність (просоціальність) була відносно

конструктивна. В подальшому ми виділили, в залежності від психологічних проблем, рівнів психологічного захисту та копінг-стратегій, групи дослідження, в яких структура копінг-ресурсів за Хобфолом має ключове значення. Схильність до невротизації (за методиками Л. Вассермана та К. Хека, Т. Хеса) – виявлена у 14 студентів – 36% від загальної виборки.

В залежності від рівня схильності до невротизації а також аналізуючи механізми захисту та копінг стратегії у відповідності з класифікацією Е.Р. Ісаєвої, ми виділили наступні групи студентів: конструктивний варіант (висока пошукова активність), неконструктивний варіанти (активно-уникаюча поведінка, пасивно-оборонний та подавляючо-захисний стилі поведінки).

Для конструктивного варіанту (25 студентів, 64%) захісно-переборюючої поведінки була притаманна відсутність схильності до невротизації, механізми психологічного захисту характеризувались зрілістю, домінувала компенсація та раціоналізація, копінг-стратегії були відносно продуктивними та продуктивними. Вивчення копінг-поведінки за С. Хобфолом показало, що, хоч для них була характерна пасивність (обережні дії) та схильність до маніпулятивності, однак була характерна тенденція до просоціальності та відсутність високого рівня агресивності. Студенти з активно-уникаючим стилем (7 студентів, 18%) були схильні до невротизації, для них було характерно домінування відносно конструктивних та неконструктивних копінг-стратегій. Механізми психологічного захисту – характеризувались незрілістю (проекція, регресія, заперечення) але загальний рівень напруженості не перевищував нормальних показників. За методикою С. Хобфола, для них було характерно уникання, схильність до маніпулятивних та асоціальних дій. Група з пасивно-оборонним стилем поведінки (4 студента, 10,3%) характеризувалась вираженою схильністю до невротизації, у двох студентів це можна було кваліфікувати як невротичний стан з астено-депресивним синдромом. Для цих студентів було характерно сполучення примітивних механізмів психологічного захисту, домінувала регресія та проекція з відносно продуктивними та непродуктивними копінг-стратегіями. За методикою С. Хобфола для них характерна низька асертивність, агресивна та асоціальна поведінка.

Пригніченно-захісний стиль поведінки був характерний для трьох студентів (7,7%). Для цих студентів була характерна емоційна нестійкість, лабільність емоцій, сомато-вегетативні порушення (порушення сну, коливання артеріального тиску, тахікардія). Загальна напруженість механізму

психологічного захисту була вище норми, були характерні такі механізми психологічного захисту (заперечення, витиснення, проєкція, регресія, заміщення). Копінг стратегії були відносно продуктивними. За методикою Хобфолла для них був властивий пошук соціальної підтримки, але низкий рівень вступу у соціальний контакт, схильність до агресивності та маніпулятивності.

У 2015 році з цієї групи студентів була вибрана група з 10 осіб (магістри-психологи) з якими проводиться поглиблене експериментально-психологічне дослідження та групова психокорекція по авторській методиці (інтеграція символдрами,

психосинтезу та системної сімейної терапії субособистостей). Звіт про дослідження планується оприлюднити у 2016р.

Таким чином механізми психологічного захисту та копінг-стратегії можуть бути предикторами ефективності психокорекційної та психотерапевтичної допомоги. Механізми психологічного захисту значною мірою визначають стиль та напрямок свідомих пристосувальних реакцій та стратегій. Комплексна медико-психолого-педагогічна корекція передбачає знання механізмів корекційної та психотерапевтичної допомоги.

Література

1. Дем'яненко Б.Т. Механізми психологічного захисту та копінг-стратегії в теорії і практиці корекційної та психотерапевтичної допомоги.: / Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, серія 19, // Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Випуск 24 , с 281-287.
2. Дем'яненко Б.Т. Сучасні тенденції розвитку психотерапії емоційних та поведінкових порушень у дітей та підлітків .:/ Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, серія 19, // Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Випуск 29 , с 165-170.
3. Детская психиатрия: учебник / Е.Г. Эйдемиллер, ред., // СПб «Питер», 2005, - 1120с.
4. Е.Р. Исаева. Копинг-поведение и психологическая защита личности в условиях здоровья и болезни. // СПб, Издательство СПбГМУ, 2009. – 136с.
5. Петер Куттер, Томас Мюллер, // Психоанализ, Введение в психологию бессознательных процессов, Из.-во. «Когнито-центр», 2011, - 384с.
6. П.А Флоренский. Иконостас. // М.- «Искусство», 1994, - 254с.

Referensies

1. Dem'janenko B.T. Mehanizmi psihologichnogo zahistu ta koping-strategii v teorii i praktici korekciynoi ta psihoterapevtichnoi dopomogi.: / Naukovij chasopis nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni M.P. Dragomanova, serija 19, // Korekciynna pedagogika ta special'na psihologija. Vipusk 24 , s 281-287.
2. Dem'janenko B.T. Suchasni tendencii rozvitku psihoterapii emocijnih tp povedinkovih porushen' u ditej ta pidlitkiv .:/ Naukovij chasopis nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni M.P. Dragomanova, serija 19, // Korekciynna pedagogika ta special'na psihologija. Vipusk 29 , s 165-170.
3. Detskaja psihiatrija // E.G. Jejdemiller, red., SPb «Piter», 2005, - 1120s.
4. E.R. Isaeva. Koping-povedenie i psihologicheskaja zashhita lichnosti v uslovijaz zdorov'ja i bolezni. // SPb, Izdatel'stvo SPbGMU, 2009. – 136s.
5. Peter Kutter, Tomas Mjuller, Psihoanaliz, Vvedenie v psihologiju bessoznatel'nyh processov, // Iz.-vo. «Kognito-centr», 2011, - 384s.
6. P.A Florenskij. Ikonostas. // M.- «Isskustvo», 1994, - 254s.

Дем'яненко Б.Т. Роль механізмів психологічного захисту та копінг- стратегій у визначенні ефективності психокорекційної та психотерапевтичної допомоги

В статті розглядається роль механізмів психологічного захисту та копінг-стратегій у формуванні особливостей характеру та особистості, в нормі та при психологічних та психопатологічних проблемах. Механізми психологічного захисту та копінг-стратегії розглядаються з позицій основних теорій психотерапії: психоаналітичної, когнітивно-поведінкової, екзистенційно-гуманістичної і трансперсональної. Виділяються основні форми психологічного захисту: м'язовий захист (м'язовий панцир за В. Райхом), психологічний захист в розумінні ортодоксального психоаналізу, первинні об'єктні відносини в психоаналітичній теорії об'єктних відносин, міжособистостні захисні стратегії за К. Хорні, екзистенціальний захист за І. Яломом та архетипічний за Д. Калшедом; також розглянуто рівні психологічного захисту (периферійний та базовий, за Т.С. Яценко). Підкреслюється взаємозв'язок між функціонуванням механізмів психологічного захисту та копінг-стратегіями. Простежується взаємодія між механізмами психологічного захисту, субособистостями та архетипами. Запропоновано поняття «третинний процес», за аналогією з первинним та вторинним процесами у психоаналізі, який є основою трансперсональних символів. Комплексна медико-психолого педагогічна корекція передбачає знання механізмів корекційної та психотерапевтичної допомоги.

Ключові слова: механізми психічного захисту, копінг-стратегії, теорії психотерапії, психологічні та психопатологічні проблеми, субособистості, медико-психолого педагогічна корекція.

Дем'яненко Б.Т. Роль механизмов психологической защиты и копинг- стратегий в определении эффективности психокоррекционной и психотерапевтической помощи

В работе рассматривается роль механизмов психологической защиты и копинг стратегии формирования особенностей характера и личности, в норме и при психологических, психопатологических проблемах. Механизмы психологической защиты и копинг-стратегии рассматриваются с позиций основных теорий психотерапии: психо-аналитической, когнитивно-поведенческой, экзистенциально-гуманистической и трансперсональной. Выделяются основные формы психологической защиты – мышечная защита (мышечный панцирь по В. Райху), психологическая защита в понимании ортодоксального психоанализа, межличностные защитные стратегии по К. Хорни, экзистенциальная защита по И. Ялу и архетипичная по Д. Калшеду. Также рассмотрены уровни психологической защиты (периферийный и базовый, по Т.С. Яценко). Подчеркивается взаимосвязь между функционированием механизмов психологической защиты и копинг-стратегиями. Отмечается также взаимосвязь субличности и механизмов психологической защиты, субличностью и архетипами. Предложено понятие "третичный процесс", по аналогии с первичным и вторичным процессами в психоанализе, который является основой трансперсональных символов. Комплексная медико-психологическая коррекция предполагает знание механизмов коррекционной и психотерапевтической помощи.

Ключевые слова: механизмы психологической защиты, копинг-стратегии, теории психотерапии, психологические и психопатологические проблемы субличности, медико-психолого педагогическая коррекция.

Dem'janenko B.T. Role of psychological defense mechanisms and coping-strategies in determining the effectiveness of psychological and psycho-correctional care

The article examines the role of psychological defense mechanisms and coping strategies in shaping the character and personality characteristics in normal and abnormal psychological states and in case of psychological problems. Psychological defense mechanisms and coping strategies considered from the standpoint of basic theories of psychotherapy, psycho-analytical, cognitive-behavioral, existential-humanistic and transpersonal. There are basic forms of psychological defense -muscular protection (muscular armor by W. Reich), psychological defense in the sense of orthodox psychoanalysis, inter-personality protective strategies by K. Horney, existential protection for I. Yalom and archetypal by ones by D. Kalshed. Also levels of psychological defense were examined (peripheral and base, introduced by T.S. Yatsenko. Emphasized the relationship between the operation of psychological defense mechanisms and coping strategies. Paper also focused on genetic link between psychological defense mechanisms, sub personality and archetypes. The concept of "tertiary process", by analogy with primary and secondary processes in psychoanalysis, which is the foundation of transpersonal symbols, was proposed. Comprehensive medical and psycho pedagogical correction requires knowledge of mechanisms for correction as well as for psychological care.

Keywords: mechanisms of psychological defense, coping strategies, theories for psychotherapy, psychological and psychopathological sub-personality problems, sub-personalities, medico-psychological-pedagogical correction.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2015 р.

Статтю прийнято до друку 20.10.2015 р.

Рецензент: д. психол. н., проф. Руденко Л.М.

376.352:159.922.76

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З ВАДАМИ ЗОРУ

Дем'яненко Б. Т. Boris1952@ukr.net,
Білоус Х. В. christa_@ukr.net

На сьогоднішній день постійно зростає кількість осіб з психофізичними порушеннями, і усі вони потребують допомоги у соціально-психологічній адаптації до цього світу, аби бути у змозі самостійно задовольняти свої потреби та активно реалізовувати себе, взаємодіючи з оточуючими. Особливі складнощі в адаптації виникають у людей з порушеннями зору. Близько 80% інформації із зовнішнього світу людина отримує шляхом зорового сприймання, а тому будь-яка людина, в умовах сенсорної(зорової) депривації має великі труднощі у взаємодію із навколишнім світом. Як казав Л.С. Виготський: «Сліпота ставить свого носія у певну соціальну позицію» [1 с. 159]. Особливу увагу слід приділити підліткам, адже у підлітків з глибокими порушеннями зору вторинні порушення більш яскраво проявляються, що обумовлено як особливостями психофізичного розвитку на даному віковому етапі, так і особливостями структури порушення. Усе це не рідко призводить до значних труднощів у соціально-психологічній адаптації [6, с. 4].

Шляхом теоретичного аналізу робіт видатних вчених, таких як Литвак А. Г., Синьова Є. П., Солнцева Л. І., Садчиков Л. Л., Шимгаєва А. Н. та інших, а також шляхом практичного вивчення даного питання ми можемо вивчити особливості становлення особистості у суспільстві, її адаптації, фактори які сприяють або перешкоджають адаптації та шляхи забезпечення допомоги у соціально-психологічній адаптації особам з порушеннями зору.

На основі теоретичного вивчення наукових робіт можемо виділити такі аспекти, особливості та

фактори впливу на соціально-психологічну адаптацію осіб з психофізичними порушеннями:

Так, наприклад, досліджуючи емоційні та поведінкові проблеми у підлітків з патологією зору Литвак А. Г. виділив три типи емоційних та поведінкових порушень підлітків з порушеннями зору [5, с. 16 – 17]:

1)Гальмівний тип порушень. Першій групі характерні такі риси - хвороблива сором'язливість, вразливість, прагнення до усамітнення, несміливість, образливість, тривожність, невпевненість в собі, боязкість, замкнутість;

2)Збудливий тип. Інше частина підлітків демонструє агресивність, ігнорування свого дефекту, характерна зануреність у себе, безініціативність, бездіяльність, нетовариськість, діти демонструють егоїстичність, дратівливість, злопам'ятність, мстивість тощо.

3)Змішаний тип. Дітям такого типу притаманні ознаки, як збудливого, так і гальмівного типу. [2, с 18].

Спостереження та наукові досліді А.Н.Шимгаєвої показали нам, що самооцінка у підлітків з вадами зору досить амбівалентна: з одного боку підліток прагне проявляти себе, як яскраво виражену, автономну особистість, як носія позитивних, соціально бажаних характеристик, а з іншого – проявляється невпевненість в собі, залежність від зовнішніх обставин, висока чуттєвість до чужої думки стосовно себе, недовіра до себе, неможливість розраховувати на власні сили в складних ситуаціях, не достатній самоконтроль тощо [9, с. 20].